

Kansantaloustieteen synkeys

Pertti Haaparanta

Mancur Olson and Satu Kähkönen (eds): *A Not-So-Dismal Science, A Broader View of Economics and Societies*. Oxford University Press, 2000.

Per-Erik Lönnfors: *Pelastakaa maailma - polttakaa taloustieteen oppikirjat*. WSOY 1999.

Miksi elintasoerot ihmisten välillä ovat suuria ja pysyviä? Miksi nämä erot kytkeytyvät selkeästi maiden välisiin elintasoeroihin? Mancur Olsonin ja Satu Kähkösen teoksessa tarkastellaan ongelmaa ns. uuden institutionaalisen kansantaloustieteen ja Olsonin kollektiivisen toiminnan logiikalle rakentuneen tutkimuksen näkökulmista. Kirjan kirjoittajat ovat äskettäin kuolleen Olsonin lisäksi tunnettuja kansantaloustieteilijöitä, taloushistorioitsijoita ja valtio-oppineita.

Per-Erik Lönnfors puolestaan väittää teoksessaan *Pelastakaa maailma*, että nykytaloustieteellä ei ole kelvollista sanottavaa yhteiskunnan suurimpien ongelmien synnystä tai ratkaisuisista. Lönnfors on Hufvudstadsbladetin eläkkeellä oleva päätoimittaja.

*

Uuden institutionaalisen kansantaloustieteen kehittäjistä tunnetuimmat lienevät Nobel-palkitut Ronald Coase and Douglass North. Tämä koulukunta näkee alikehityksen johtuvan lähinnä huonoista tai olemattomista oikeudellisista instituutioista, jotka estävät pitkäaikaisten luotettavien sopimusten solmimisen ja siten erilaisten liiketoimien kehityksen. Olsonin kollektiivisen toiminnan logiikka voi selittää instituutioiden kehittymättömyyden. Erilaiset pienet eturyhmät, joilla on selkeästi määritely yhteinen etu, voivat saada yhteiskunnassa vallan ja käyttää sitä omien päämääriensä edistämiseen. Vaikka enemmistö kärsisi tästä niin enemmistön vastustuksen pitäisi organisoitua, ennen kuin sillä olisi merkitystä. Tämän organisoitumisen ongelma on, että yksittäinen ihminen saa sen edut, vaikka ei osallistuisikaan yhteisiin ponnistuksiin. Jos kaikki ajattelevat näin, niin enemmistö ei kykene vastustamaan pienryhmiä. Vallankumous on kollektiivista toimintaa, siksi sen tekeminen vaatii etujoukkoa. Lenin ymmärsi kollektiivisen toiminnan logiikan muotoillessaan teorian kommunisista puolueesta.

Olsonin teoria, kuten koko kansantaloustiede, pohjautuu metodologiselle individualismille, ei oletukselle itsekkäistä preferensseistä kuten Lönnfors väittää. Metodologisen individualismin mukaan se, mitä yhteiskunnassa tapahtuu, voidaan nähdä yksilöiden tekemien ratkaisujen pohjalta, perustuvat ne sitten millaisille pyrkimyksille tahansa. Yksilöiden tekemien päätösten seuraukset voivat olla hyviä tai huonoja, eikä niiden tarvitse edes olla sitä, mihin ihmiset pyrkivät. Pääinvastoin kuin Lönnfors väittää, kansantaloustieteellinen tutkimus ei oikeuta luonnon riistoa oman edun nimissä tai muita yleisesti paheksuttuja asioita. Se ei oikeuta mitään tekoja mutta auttaa ymmärtämään, miksi (ympäristö)ongelmia syntyy ja miksi niiden korjaaminen on vaikeata. Usein ympäristön saastumisesta hyötyy jokin pieni ryhmä kun taas haitat kantaa suuri enemmistö. Kollektiivisen toiminnan logiikka selittää, miksi ongelmasta tulee tällöin pysyvä. Mielenkiintoista muuten on, että norjalaisen filosofin Jon Elsterin mukaan Karl Marxin kestävin panos yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen oli metodologisen individualismin kehittäminen.

Olsonin teorian vahvuus on, että sen avulla voidaan keskustella poliittisten järjestelmien merkityksestä taloudelliselle kehitykselle. Myös tästä näkökulmasta viime aikojen tutkimuksen valossa demokratia on paras. Demokratialla tarkoitan tässä ihmisten mahdollisuuksia osallistua itseään koskevien päätösten tekoon. Olsonille on tärkeää päätöksentekijöiden ajamien etujen kattavuus. Pitkäaikainen vakaa diktatuuri voi olla melko tehokas, koska diktaattorin etujen mukaista on kasvattaa sitä tuloa, jota hän voi verottaa henkilökohtaisten tulojensa kerryttämiseksi. Tämä voi selittää esimerkiksi sen, miksi Neuvostoliiton talous ja kansalaisten aineellinen hyvinvointi kasvoi 1960-luvun lopulle asti. Miksi demokratia sitten on parempi? Demokratiassa

päätöksentekijät ovat viime kädessä vastuussa äänestäjille, joiden hyvinvointi riippuu myös muista tuloista kuin verotuloista. Demokratiassa päätöksentekijöiden henkilökohtaiset edut kattavat siis koko tulonmuodostuksen, ei vain verotuloja.

Olsonin teoriasta seuraa (hän itse ei tätä huomaa), että paras poliittinen järjestelmä on sellainen, jossa äänivalta on jaettu henkilökohtaisen varallisuuden perusteella eli rahan valta. Eniten ääniä olisi henkilöillä, joilla on suurin intressi muiden kuin verotulojen kerryttämiseen. Tästä seuraa se, että poliittinen demokratia (kansalainen ja ääni periaate) takaa parhaiten talouden tehokkuuden silloin, kun varallisuudenjako on mahdollisimman tasainen. Tällöinhän poliittinen ja "taloudellinen" enemmistö ovat identtiset. Näin taloudellisen tasa-arvon kasvattaminen voi tehostaa talouden tehokkuutta. Suomessa on viralliseksi totuudeksi noussut väite, että talouden tehokkuuden parantamiseksi on kasvatettava taloudellista epätasa-arvoa. Empiirisestä tutkimuksesta tälle väitteelle on vaikea löytää perusteita ja viime vuosien teoreettinenkin tutkimus on asettanut sen monilta osin kyseenalaiseksi.

*

Bradford DeLongin artikkeli tukee näkemystä, että äänivoiman jakaminen varallisuuden perusteella lisää tehokkuutta. Hän selvittää keskiajan kaupunkitalouksien taloudellisen kukoistuksen syitä. Kaupunkitaloudet kasvoivat, koska niissä valta oli kauppiailta, joiden intressissä oli sallia kukoistava elinkeinoelämä. Kauppiaiden mielenkiinto ei kohdistunut vain verotulojen kasvattamiseen, koska he itse olivat aktiivisia liikemiehiä. DeLongin kokoamassa aineistossa on selvää, että kaupunkien joutuessa yksinvaltaisten ruhtinaiden vallan alle, ne ajautuivat taloudelliseen stagnaatioon.

DeLongin analyysi tuo mieleen nyky-Venäjän. Yhdysvaltalainen taloustieteilijä Richard Ericson on luonnehtinut Venäjän järjestelmää feodalistiseksi, koska siinä itsevaltaiset aluejohtajat hallitsevat alueitaan kuten voimakkaat ruhtinaat muinoin läänityksiään. Keskusvalta on heikko ja alueiden ja keskusvallan suhteet epämääräiset, mikä on estänyt kehitykselle välttämättömän institutionaalisen perustan muodostumisen. Tuloksena on ryöstökapitalismi, kuten Andrei Shleifer järjestelmää luonnehtii. Näissä oloissa keskusvallallakaan ei ole paljon muuta mahdollisuutta kuin osallistua ryöstelyyn, jos se yrittää edes hitusen hoitaa valtion perusvelvoitteita. Putinin yritykset lisätä keskusvallan kasvua ovat sopusoinnussa talouden kehitystä edistävien toimien kanssa. Suomalaisessa julkisessa keskustelussa on, varmasti osin perinteisen "ryssävihan" vaikutuksesta, tulkittu Putinin toimet puhtaan valtopoliittikan näkökulmasta. Tietenkin demokratian puolesta on syytä olla huolissaan. Mutta ehkä nyt on kyse muustakin.

Miksi sitten demokratioistakin jotkut menestyvät paremmin toiset huonommin? Olsonille on keskeistä päätöksentekijöiden intressien kattavuus. Jos ne ovat kapeat, niin talous ei kukoista. Kapeat ne ovat silloin, kun valtaan on noussut joidenkin erityisryhmien edustajia tai jos aiemmat laajoja intressejä edustaneet organisaatiot ovat pirstoutuneet pieniksi ryhmäkunniksi. Jälkimmäistä Olson pitää vääjäämättömänä, sillä homogeeniset pienryhmät hajottavat ne, koska enemmistön organisoituminen on vaikeaa.

Olson on selittänyt näin myös Ruotsin kehitystä. Hänen mukaansa Ruotsin ammattiyhdistysliike yhdessä sosialidemokraattisen puolueen kanssa edusti alunperin laajoja intressejä, mutta intressit pirstaloituivat ajan myötä. Erik Moberg kritisoi tätä vaikuttavasti. Moberg huomauttaa, että Ruotsissa työmarkkinajärjestelmä hajautui vasta taloudellisen kriisin jälkeen, ei sitä ennen. Hän kyllä hyväksyy Olsonin yleisen teorian lähtökohdat, mutta väittää Ruotsin poliittisen järjestelmän johtavan siihen, että päätöksentekijöiden intressissä on yhteiskunnan kokonaistila. Tiukka puoluepohjainen järjestelmä takaa sen, että äänestäjien valittavana on kokonaispaketteja, joiden takana valitut edustajat seisovat. Kansanedustajien etu on tällöin puolueen etu ja puolueen etuna on ottaa huomioon äänestäjien etu. Jos aidan yli hyppiminen on yleistä, kukin kansanedustaja edustaa vain itseään. Se johtaa väistämättä päätöksenteon näkökulman suppenemiseen ja antaa pienille painostusryhmille mahdollisuuden toimia. Moberg viittaa USAn kongressiin ja lobbareiden toimintaan verrattuna Eurooppaan. Meilläkin on syytä alkaa pohtia tarkemmin oman järjestelmämme luonnetta sen sijaan, että vähättelemme poliitikkoja ja puolueita populistisesti. Ja ehkä kritiikkiä tulisi suunnata enemmän

kansalaisjärjestöjä kohtaan.

*

Joel Mokyry, Edward Montgomeryn ja Russell Hardinin artikkelit valottavat eri puolilta pienryhmien muotoutumista ja niiden vaikutusta yhteiskuntien kehitykseen. Kukin niistä kehittää Olsonin teoriaa hienojakoisemmaksi. Mokyry analysoi valaisevasti yhteiskunnalliseen päätöksentekoon liittyvää epävarmuutta (onko geenimanipuloitu ruoka turvallista?) ja pienryhmien organisoitumista. Ovatko rodullisen tai sukupuolisen syrjinnän vastaiset toimet pelkästään pienten painosturyhmien toiminnan tulosta, jotka tuottavat kokonaisuuden kannalta vain haittaa? Montgomeryn katsauksessa syrjinnän tutkimukseen tulee esiin seikkoja, joihin mielelläni näkisin viitattavan muussakin kuin akateemisessa keskustelussa. Miltä tuntuu ajatus, että naiskiintiöt toimivat optioetujen tavoin? Kiintiöt (jos syrjintää todella esiintyy) lisäävät miesten kilpailua työpaikoista, mikä pakottaa miehet panostamaan aiempaa enemmän paikan saamiseksi. Naisille kiintiöt luovat option, jota heillä ei aiemmin ollut. Tämän vuoksi naiskiintiöt voivat lisätä talouden tehokkuutta. Ilman Lönnforsin pilkkaamaa rahoituksen teorian tutkimusta tämäkään oivallus ei olisi ehkä koskaan syntynyt.

Viime kädessä Olsonin ja Kähkösen teoksen tarkoitus on luoda järjestelmällistä pohjaa politiikalle. Mutta miksi politiikkaa tarvitaan? Libertaristien mukaan politiikkaa ei tarvita, koska olemme aina parhaassa mahdollisessa maailmassa. Jos näin ei olisi, niin voimme aina päästä vapaaehtoisesti sopimukseen parantavista toimita, koska kaikkien asema silloin paranee. Jos diktaattori toimii tehottomasti, niin hänelle voidaan ehdottaa ryhtymistä myös suurkapitalistiksi, joka ottaa kokonaisuuden edut paremmin huomioon. Paradoksaalisesti politiikan tarpeettomuuteen päädytään myös vallitsevaa politiikkaa kritisoivista lähtökohdista. Se korostaa kulttuuristen tekijöiden merkitystä ja pysyvyyttä. Tämän vuoksi on vain odotettava kehitysmaiden omia toimia eikä puuttua niiden tekemisiin. Vallitseva tilanne on siis paras mahdollinen, ulkopuolisten näkökulma on aina virheellinen. Kollektiivisen käyttäytymisen teoria antaa politiikalle mahdollisuuden, koska se selittää sen, miksi vapaaehtoisin sopimuksin ei aina saavuteta parasta mahdollista maailmaa ja mistä vallitsevien käytäntöjen pysyvyys johtuu ilman että ne kuitenkaan ovat muuttamattomia. Olson kritisoikin myös melko osuvasti niitä kehityserojen selityksiä, jotka pohjautuvat globalisaatiokritiikille. Joka tapauksessa politiikkavaihtoehtoja pohdittaessa vallitseva tilanne on otettava huomioon. Oliver Williamson käsittelee tätä näkökohtaa yksityiskohtaisesti.

Pranab Bardhan kritisoii uutta institutionaalista taloustiedettä ja olsonilaista teoriaa siitä, että ne näkevät liian yksisilmäisesti kehitysmaiden ongelmien johtuvan valtiovalan huonosta toiminnasta. Varsin usein niissä esitetään, että kaikki valtion harjoittama tulonjako palvelee vain joidenkin erityistyhmiä etua. Bardhan luo katsauksen Intian esikapitalistisiin instituutioihin ja osoittaa niiden mahdollistaneen vähintään yhtä tehokkaan taloudellisen toiminnan kuin Euroopan kukoistavissa kaupunkitalouksissa. Nämä instituutiot kattoivat taloustoimet myös kastien välillä, joten kastilaitos ei ole synynä sille, että Intia ei kehittynyt samalla tavalla kuin Keski-Eurooppa. Synynä ei myöskään ole "kollektivistinen" tapa pitää huolta sopimusten kunnioittamisesta vastakohtana länsimaiselle formaaliin oikeusmenettelyyn perustuvalle käytännölle. Niitä käytetään runsaasti myös länsimaissa kuten Richard Cooter artikkelissaan osoittaa. Bardhan löytää institutionaalisia eroja rahoitusmarkkinoilta. Nykytilannetta tarkastellessaan hän korostaa, että tulonjaon tasoittaminen voi olla välttämätöntä, jotta koko kansakunta sitoutuisi tehtäviin uudistuksiin.

*

Missä edellä on tarvittu kysyntää, tarjontaa ja markkinoiden tasapainoa? Koko ajan, niiden avulla kansantaloustieteilijät ymmärtävät, miten eri instituutioiden vaikutukset välittyvät ihmisten arkielämään, työhön, tuotantoon ja kulutukseen. Markkinat siis aggregoivat omat yksityiset päätöksemme. Lönnforsin kirjan pääväite on, että tämä näkökulma on virheellinen, kysynnän ja tarjonnan laki ei päde. Tämä arvostelu ei osu kohdalleen. Otan vain yhden esimerkin. Lönnfors väittää, että taloustieteilijät eivät pysty selittämään 1980-luvulla alkanutta öljyn hinnan laskua. Tämä johtuu hänen mukaansa siitä, että öljyn hinta ei noudata kysynnän ja tarjonnan lakia

eivätkä taloustieteilijät ymmärrä kartellien dynamiikkaa. Onkin siis hyvä muistaa, että Milton Friedman ennakoi jo 1973 heti ensimmäisen öljykriisin jälkeen öljyn hinnan alenevan kohtuullisessa ajassa. Hän perusti ennustuksensa mm. perusoppikirjoista löytyvälle kartellien teorialle, jossa osoitetaan kartellien murtuvan herkästi.

Taitamattoman teorian käytön ei pidä hämärtää arviota teorian käyttökelpoisuudesta. Siksi taloustieteenkin oppikirjat tulee lukea huolella. Ennakkoluulojen pohjalta on sytytetty ja tullaan sytyttämään vielä liian monta roviota. Lönnfors toistaa tutut virheelliset väitteet, että taloustieteilijät pitävät bruttokansantuotetta hyvinvoinnin mittana ja mittaavat kaikkea rahassa. Hän pilkkaa taloustiedettä siitä, että se on ainoa tiede, jonka edustajille annetaan Nobel-palkintoja täsmälleen vastakkaisten tulosten saavuttamisesta. Mutta eikö tämä ole osoitus siitä, että taloustieteessä käydään vilkasta keskustelua? Eikö olisi huolestuttavaa, jos jokin yhteiskuntatiede esittäisi täysin homogeenisen näkemyksen yhteiskunnallisista ilmiöistä? Miksei muille yhteiskuntatieteille esitetä samanlaisia vaatimuksia homogeenisuudesta?

Olsonin ja Kähkösen teos on hyvä osoitus kansantaloustieteilijöiden valmiudesta keskustella tärkeistä yhteiskunnallisista asioista. Ehkä joskus kohdallamme osuu sen arvoinen kritiikki.

Kirjoittaja on kansantaloustieteen professori Helsingin kauppakorkeakoulussa.

